

Meer over minder dan hoeft

In *De Nieuwe Taalgids* 71-6 (1978) bespreekt Klooster de constructie 'minder dan hoeft', als in:

- (1) Jan reed minder snel dan hij hoefde.

Bij mijn weten is nooit eerder op deze bijzonder intrigerende en voor taalkundigen vermoedelijk erg leerzame constructie ingegaan. Het is Kloosters verdienste deze constructie onder de aandacht te hebben gebracht, en haar tegelijk scherpzinnig te hebben geanalyseerd. Zijn analyse geeft mij aanleiding tot enkele overwegingen, die deels kritisch en deels aanvullend zijn.

Allereerst Kloosters grammatikaliteitsoordeel over zinnen als (1). Hij noemt ze bedrieglijk omdat ze er zo onverwacht grammatikaal uitzien, maar konkludeert toch dat ze ongrammatikaal zijn omdat ze nergens, voor welke betekenis dan ook, in welke kontekst of situatie dan ook, bruikbaar zijn. Ik deel Kloosters opvatting dat grammatikaliteitsoordelen geen onmiddellijke ervaringsgegevens zijn, maar afhangen van de mogelijkheid een betekenis-plus-situatie/kontekst te vinden voor de zin in kwestie. Is dat onmogelijk, dan zal de zin als ongrammatikaal gelden. Zo'n oordeel is derhalve steeds falsifieerbaar, nl. door met een betekenis-plus-situatie te komen waar de zin wel bruikbaar is.

Klooster vermeldt dat het sommigen dagen kostte om in te zien dat (1) niet grammatikaal kan zijn. Hij stelt bovendien dat (2) wel grammatikaal is:

- (2) Pyramus zocht Thisbe minder vaak op dan hij hoefde. (nl. om kinderloos te blijven)

En hij verklaart dit (blz. 541-2) door te wijzen op het weinig gebruikelijke karakter van *zeldener* (voor 'minder vaak').

Ik meen (1) te kunnen gebruiken in een kontekst waar Jan zijn snelheid beperkt om een bekeuring te vermijden: hij had best wat sneller kunnen rijden en toch geen bekeuring hoeven krijgen. Sommigen zullen zeggen dat ze dan *langzamer* willen i.p.v. *minder snel*, in (1), omdat *snel* in een dergelijk gebruik de presuppositie meedraagt dat Jan in feite snel reed. Het adverbium is hier (misschien zwak) georiënteerd gebruikt, en we willen een neutrale aanduiding van Jans snelheid. Daar staat tegenover dat *langzamer* ook zwakke oriëntatie vertoont (zie Seuren 1978). Zoals steeds bij zwakke oriëntatie, zijn ook hier de feiten warrig en onduidelijk.

Op zichzelf genomen hoeft het niet zo direkt belangrijk te zijn of (1) al dan niet grammatikaal is. Ik meen echter, en dit is het tweede punt, dat Kloosters analyse inhoudt dat (1) gewoon gegeneerd wordt, en niet, zoals Klooster stelt, wordt uitgesloten. Immers, op blz. 539 stelt hij voor (en dit is zeker een interessant voorstel) om *minder*-komperatieven af te leiden, niet van een analyse in termen van een predikaat dat de relatie 'positieve afstand' uitdrukt (D), maar van een predikaat dat het complement, tevens konverse, van die relatie uitdrukt, nl. 'negatieve afstand' ($\bar{D}$). ' $\bar{D}(x, y)$ ' betekent nu 'x staat dichterbij de waarde *nul* dan y'. Zo leidt hij (3) af van (4):

- (3) Jan is minder groot dan Piet.

- (4) $E_{\bar{D}}[(de\ i\ (Jan\ met\ grootte\ i)),\ w)$ & niet $(\bar{D}[(de\ j\ (Piet\ met\ grootte\ j)),\ w]))$

(‘er is een waarde w dusdanig dat Jans grootte dichter bij 0 staat dan w , en Piets grootte niet dichter bij 0 staat dan w ’)

Voor verdere details verwijs ik naar Kloosters artikel. Wat nu opvalt is dat op blz. 540/1, waar Klooster probeert (1) af te leiden, hij niet de analyse met $\bar{D}$ gebruikt, d.w.z. (5) (zijn (21)), maar een logisch daarvan afgeleide analyse met D , hier weergegeven als (6):

- (5) $E_w[\bar{D}((de\ i\ (Jan\ met\ snelheid\ i)),\ w)) \ \&\ \text{niet}\ (M(\bar{D}((de\ i\ (Jan\ met\ snelheid\ i)),\ w)))]$
 (6) $E_w[\text{niet}\ (D((de\ i\ (Jan\ met\ snelheid\ i)),\ w)) \ \&\ \text{niet}\ (M(\text{niet}\ (D((de\ i\ (Jan\ met\ snelheid\ i)),\ w)))]$

Hij geeft daarbij de volgende lexikale regel voor M (het ‘gebiedende’ *moeten/hoeven/mogen*):

- (7) $M \rightarrow \text{moet} / \text{ ——— } p$
 $M \rightarrow \text{hoef} / \text{ niet ——— } p$
 $M \rightarrow \text{mag} / \text{ ——— niet } p$
 (waarbij p geen uitdrukking is die begint met ‘niet’)

Uitgaande van (6) en (7), zegt Klooster nu, kan voor de configuratie ‘& niet M niet’ alleen *mogen* gekozen worden als lexikalisatie van M , en ‘& niet’ wordt nu, zoals steeds, -*er dan*. Hij signaleert echter (noot 5) de problemen die rijzen bij deze behandeling, met name wat betreft de veelvuldig overschietende negaties. De aldus gegenereerde zin wordt dan:

- (8) Jan reed minder snel dan hij mocht.

Het lijkt me echter dat, evenals een afleiding gepostuleerd werd van (4) naar (3), we een afleiding kunnen postuleren die daaraan geheel analoog verloopt, van (5) naar (1). Volgens regel (7) laat (5) de lexikalisatie *hoeven* toe voor M . We kunnen (5) nu informeel lezen als: ‘er is een waarde w dusdanig dat Jans snelheid negatief is t.o.v. w , en Jans snelheid hoeft niet negatief t.o.v. w te zijn’. Klooster verkrijgt (8) slechts met behulp van extra assumpties, die heel goed vermeden kunnen worden, en, als (1) inderdaad een goede zin is, ook vermeden moeten worden.

Er is echter nog iets anders aan de hand, en dit is mijn derde en laatste punt. Zin (8) is voor dubbele uitleg vatbaar, is dus ambigu. Deze ambiguïteit treedt typisch op in de structuur:

- (9) $X - \text{minder} - \left\{ \begin{array}{l} \text{adjektief} \\ \text{adverbium} \end{array} \right\} - Y - \text{dan} - U - \text{mogen} - W$

Zin (8) kan nl. betekenen dat Jans snelheid lager was dan de toegestane snelheid (lezing *a*), of dat Jans snelheid lager was dan de vereiste snelheid (lezing *b*). In lezing *a* is Jan niet in overtreding: hij blijft beneden de maximum snelheid. In lezing *b* is Jan wel in overtreding: hij blijft beneden de voorgeschreven minimum snelheid. Lezing *a* houdt in dat de toegestane snelheid niet zo laag was als de snelheid waarmee Jan reed. Lezing *b* houdt in dat Jan niet zo langzaam (weinig snel) mocht rijden als hij deed.

Uitgaande van structuren waar *mogen* alreeds is gelexikaliseerd kunnen we, blijvend binnen de termen van Kloosters beschrijving, de beide lezingen als volgt weergeven:

- (10)a. $E_w[\{\overline{D}((de\ i\ (Jan\ reed\ met\ snelheid\ i)),\ w)) \& \text{niet } \overline{D}((de\ j\ (Jan\ mag\ met\ snelheid\ j)),\ w)\}]$
 b. $E_w[\{\overline{D}((de\ i\ (Jan\ met\ snelheid\ i)),\ w)) \& \text{niet } (mag\ \overline{D}((de\ i\ (Jan\ met\ snelheid\ i)),\ w))\}]$

Alleen lezing *a* korrespondeert met (1), zij het dat (1) wel maar (8) niet past in de kontekst '—— om een bekeuring te vermijden'. Dat lezing *b* hoe dan ook voor (1) moet worden uitgesloten volgt eenvoudig uit het feit dat 'niet mogen' iets heel anders is dan 'niet hoeven'. (10b) is gelijk aan (5) behalve dat (10b) *mogen* heeft waar (5) *M* heeft staan. Dit *M* wordt *hoeven* volgens regel (7). De korrespondentie tussen (1) en de lezing (10a) kan alleen expliciet gemaakt worden via een logische afleiding die laat zien dat als er een snelheid *w* (bv. 90 km p. uur) is die onder de snelheid *j* (bv. 100 km p. uur) ligt waarmee gereden mag worden, dat dan de snelheid *i* waarmee Jan feitelijk rijdt niet onder *w* hoeft te liggen.

De ambiguïteit van (8), zoals weergegeven in (10), verdwijnt of wordt geneutraliseerd, wanneer we (11) nemen, geanalyseerd als (12a) en (12b):

- (11) Jan reed sneller dan hij mocht.
 (12)a. $E_w[\{D(i,\ w) \& \text{niet } (D(j,\ w))\}]$
 b. $E_w[\{D(i,\ w) \& \text{niet } (mag\ (D\ (i,\ w)))\}]$
 waar 'i' staat voor de snelheid waarmee Jan feitelijk reed, en 'j' voor de snelheid waarmee Jan mocht rijden.

Hier is Jan in beide lezingen in overtreding. In (12a) omdat daar zijn snelheid boven een waarde *w* ligt terwijl de toegestane snelheid onder *w* ligt. In (12b) omdat Jans snelheid daar boven een waarde *w* ligt terwijl dat niet mag.

Het wonderlijke is nu dat, wanneer we *minder snel* in (8) vervangen door *langzamer*, lezing (10a) verdwijnt en alleen (10b) overblijft, de lezing dus waarbij Jan in overtreding is omdat hij beneden de voorgeschreven minimum snelheid blijft:

- (13) Jan reed langzamer dan hij mocht.

Ik heb zelf althans bij (13) geen enkele moeilijkheid met lezing *b*, en kan lezing *a* niet 'krijgen'. Een verklaring hiervoor heb ik niet beschikbaar. Maar als de observatie juist is, dan moet zij wel konsekwenties hebben voor een theorie van lexikalisatie. Wellicht valt te denken aan het voorstel (Seuren 1978) om negatieve graadadjektieven af te leiden van de mate waarin de parameter in kwestie niet bestreken wordt. In dit geval wordt dan *langzaam* afgeleid van 'de mate waarin *x* geen snelheid heeft'. Volgens (13) is die mate groter dan is toegestaan, hetgeen lezing *b* oplevert. Maar hoe lezing *a* uitgesloten kan worden is allerm minst duidelijk. Misschien heeft het te maken met het feit dat het toegestane snelheidsbereik loopt van 0 tot bv. 100 km per uur, terwijl het bereik waarover Jan geen snelheid heeft loopt van zijn feitelijke snelheid tot in het oneindige, zodat het hele systeem van waardetoekenning in de war raakt. Maar dit is uiteraard slechts een intuïtieve opmerking. De kwestie is des te opmerkelijker omdat zin (14):

(14) Jan reed langzamer dan 100 km per uur.

zonder meer acceptabel en normaal is. Zo te zien lijkt me dat er nog wel meer mag komen over minder dan mag.

Filosofisch Instituut, Nijmegen, Erasmuslaan 40

PIETER A. M. SEUREN

BIBLIOGRAFIE

Klooster, W. G., 1978, 'Minder dan hoeft'. *De Nieuwe Taalgids* 71-6, 534-542.

Seuren, Pieter A. M., 1978, 'The structure and selection of positive and negative gradable adjectives'. *Papers of the Parasession on the Lexicon, 14th Regional Meeting of the Chicago Linguistic Society*, Chicago Ill. Blz. 336-346.